VOCES ANIMALIUM SAU CUM FACE CUCUVEAUA?

Florica BECHET
Universitatea din București

Résumé : Cet article envisage étudier, en tant que possible, les sons émis par les animaux en Latin et en Grec ancien, étude où les deux langues s'avèrent être en relation même dans ce cas. Mon attention sera dirigée vers les onomatopées qui sont les *voces animalium*, tout aussi que vers les noms des différents animaux, assez nombreux, formés sur les sons attribués à ces animaux et vers les verbes qui désignent l'expression spécifique aux animaux pris en compte. Comme les textes n'ont pas gardé les noms de chaque animal, aussi que le verbe et l'onomatopée, j'essaierai reconstruire l'élément absent, sur la base des éléments disponibles. On peut établir de cette façon des clarifications et des types de relations basés sur des sons (par exemple les animaux dont l' « expression » est signifiée par le verbe *blat(t)erare*, propre en même temps à l'homme, au bélier et au chameau, qu'à la grenouille).

Mots-clés : onomatopées, animaux, latin, *voces*.

1. INTERJECȚII ȘI ONOMATOPEE. CONSIDERAȚII GENERALE

Considerată a fi, conform dicționarelor, o „parte de vorbire neflexibilă de tip special, care exprimă sentimente și manifestări de voință sau care imită sunete și zgomote", interjecția este extrem de prost reprezentată în texte (în special cele literare) și în dicționare. Acest lucru este valabil pentru orice limbă, veche sau modernă. Iată, bunăoară, o situație din franceză: în lucrarea *Onomatopées & interjections*[1], Sophie Fournier semnalează că interjecția *argh!*, care transcrie sunetul scos de o persoană care se înecă, este strânsă de gât sau încearcă o emoție puternică, nu este repertoriată în dicționare. Cu atât mai prost stau lucrurile pentru limbile vechi, latină și greacă veche.

Pentru latină, într-o încercare destul de superficială, am inventariat: *a!, ah!, au!, hau!, eh!, ehe!, ehem!, eheu!, ei!, eia!, io (Saturnalia)!, o!, oh!, ohe!, oho!, lalla!, mutmut!, babae!, papae!, tatae, attatae!, atat!, attatae!, attattatae!, hahae!, hahahae!, pax!, tuxtax!, malum!, vae!*[2], *vah!*, un număr extrem de mic față de restul părților de vorbire.

În aceeași situație, ba chiar mai proastă, se află și onomatopeea, o categorie aparte de interjecții, care este, tot conform dicționarului, un „cuvânt care prin elementele lui sonore imită sunete din natură, forma fiind determinată de conținut". Bunăoară, pentru latină, textele și dicționarele oferă, pentru sunetele scoase de animale, doar *bee!, coco coco!, coax!, cra!, cucurru!, mu!*. Din aceleași dicționare aflăm însă, despre cuvântul *cuc*, că „este un cuvânt onomatopeic pentru că imită strigătul păsării pe care o denumește", cu alte cuvinte, numele unor animale este format pe onomatopeea care notează sunetul scos de acestea.

[1] Sophie FOURNIER, *Onomatopées & interjections*, Paris, Éditions France Loisirs, 2003, p. 17.

[2] Am adoptat scrierea cu *v*, deoarece aceasta apare în surse, atât în textele latine și în articole, cât și în dicționare.

https://biblioteca-digitala.ro

Plecând de la această informație, ne dăm seama că, dacă luăm în considerare numele animalelor, avem acces, în mod indirect, la mult mai multe onomatopee decât cele păstrate în texte și inventariate de dicționare. În aceeași măsură, ne poate ajuta și o parte dintre verbele care desemnează exprimarea sonoră a diverselor animale.

În continuare, ne vom ocupa de onomatopeele care notează sunetele scoase de animale în limba latină.

2. INTERJECȚIE, NUME, VERB

Raportul dintre numele animalelor, în special păsări, și sunetele scoase de ele a fost remarcat și discutat încă din Antichitate. Astfel, în *De lingua latina* 5, 11, Marcus Terentius Varro notează: *de his pleraque ab suis vocabulis ut haec: upupa, cuculus, corvus, hirundo, ulula, bubo; item haec: pavo, anser, gallina, columba*[3].

În interesul nostru pentru onomatopee, am dorit să vedem în ce măsură Varro are dreptate. Iată ce am descoperit[4]:

upupa: cuvânt onomatopeic, întâlnit în multe limbi cu o formă similară; echivalentul grec, *ἔποψ*, se bazează pe onomatopeea *ἐποποῖ ποποποποποῖ!* (*cf.* rom. *pu-pu-pu!*);

cuculus: cuvânt onomatopeic, întâlnit în multe limbi cu o formă similară; echivalentul grec, *κόκκυξ*, se bazează pe onomatopeea *κόκκυ!*, din **κύκκυ!*, cu disimilare (*cf.* rom. *cu-cu!*);

corvus: cuvânt onomatopeic, ca și *cornix*, *κορώνη*, *κόραξ*, cu un sufix *-wo-*, încă productiv în latină[5]; se poate presupune o bază verbală onomatopeică, evidentă în greacă (*κόρ-κόρ!*, *cf.* lat. *cra!*, rom. *cra-cra!*: metateza este caracteristică lichidelor)[6] și în verbul *crocitare* „a croncăni”;

hirundo: cuvânt onomatopeic (*cf.* vb. *hirrio* „*a mârâi*”, rom.*, grr!, hâr!, mâr!*), cu origine incertă; nu este exclusă însă legătura cu o familie care să explice forma de furculiță a cozii[7];

ulula: cuvânt onomatopeic, derivat de la verbul *ululare* „a urla”, cu echivalente în multe limbi (*cf.* gr. *ὑλάω*, *ὑλακτέω*, *ὀλολύζο*; rom. *u-u!*);

bubo: cuvânt onomatopeic, cu echivalent în alte limbi, în care se recunoaște sunetul [bu:] scos de bufniță (arm *bu*, gr. *βύας*; rom. *(h)uhu!*, *bu-hu-hu!*);

[3] Pasajul a fost preluat aproape identic de către Isidor (*cf. Etym.* XII, 1, 9: *multa a sono vocis constat esse composita: ut grus, corvus ... pavo , milvus, ulula* etc.); apar în plus *grus* și *milvus*.

[4] Pentru majoritatea cazurilor, ne-am bazat pe Michiel DE VAAN, *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, Brill, 2008, și pe Félix GAFFIOT, *Le grand Gaffiot. Dictionnaire latin-français*, nouvelle édition revue et augmetée sous la direction de Pierre FLOBERT, Paris, Hachette, 2000.

[5] *Cf.* Florica BECHET, „Numele verbale în -wo- și statutul lor în latina lui Tacit”, în *Analele Universității din Craiova*, seria „Științe filologice”, anul X, 1982, pp. 85–90.

[6] Serghie ȘUȚU, care a folosit *Răspunsurile la chestionarul lui Hașdeu*, spune: „corbul și cioara croncăesc (croncănesc), cârâesc, gârâesc, cloncănesc, corăesc”; *v.* Serghie ȘUȚU, „Strigătele animalelor (Studiu lexicografic)”, *in Dacoromania. Buletinul „Muzeului Limbei Române*, II, pp. 85–174, Cluj-Napoca, Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul”, 1921–1922, p. 140, consultată în baza de date „Diacronia”, http: [https://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A14637], august 2021.

[7] La ȘUȚU (*op. cit.*, p. 143), „rândunica: ciripește, cântă, scârțăește”.

https://biblioteca-digitala.ro

pavo: probabil creație onomatopeică (*cf.* vb. *paupulare* „a țipa ca păunul”, un imitativ de dată istorică)[8];

gallina (derivat de la *gallus*): cuvânt construit pe o rădăcină care reprezintă un sunet (*cf.* gr. *καλαῖς, -ῖδος* „cocoș”, *καλέω* „a chema, a striga”), dat fiind rolul de „crainic”, *calator* al cocoșului.

Finalmente, doar *anser* și *columba* nu sunt onomatopeice, ceea ce dovedește un foarte bun simț lingvistic al anticilor, în general, și al lui Varro, în special[9].

Din păcate, Varro nu reproduce sunetele scoase de păsările amintite, neoferindu-ne o listă de onomatopee. Din fericire însă, el ne dă cheia prin care putem ajunge la aceste onomatopee, ele stând la baza atât a numelor unor animale, cât și a verbelor care desemnează sunetele scoase de acestea. În marea majoritate a cazurilor, de la onomatopee se formează verbul și, de la acesta, numele. Și tot din fericire, o seamă de autori antici și medievali ne-au lăsat lungi liste ale acestor verbe, atât de acurate și de distincte, încât e greu să le găsim echivalent în limba română. Astfel, în lucrarea lui Suetonius *Pratum*, citim:

Leonum est fremere vel rugire, tigridum rancare, pardorum felire, panterarum caurire, ursorum uncare vel saevire, aprorum frendere, lyncum urcare, luporum ululare, serpentum sibilare, onagrorum mugilare, cervorum rugire, boum mugire, equorum hinnire, asinorum rudere vel oncare, porcorum grunnire, verris quirritare, arietum blatterare, ovium balare, hircorum miccire, haedorum bebare, canum latrare seu baubare, vulpium gannire, catulorum glatire, leporum vagire, mustelarum drindrare, murium mintrire vel pipitare, soricum desticare, elephantum barrire, ranarum coaxare, corvorum crocitare, aquilarum clangere, accipitrum plipiare, vulturum pulpare, milvorum lupire vel lugere, olorum drensare, gruum gruere, ciconiarum crotolare, anserum gliccire vel sclingere, anatum tetrissitare, pavorum paupulare, gallorum cucurrire vel cantare, graculorum fringulire, noctuarum cuccubire, cuculorum cuculare, merulorum frendere vel zinziare, turdorum trucilare vel soccitare, sturnorum passitare, hirundinum fintinnire vel minurrire, gallinarum crispire, passerum titiare, apum bombire vel bombilare, cicadarum fritinnire.

Parcurgând acest pasaj, constatăm că latina avea, poate doar aparent, mult mai multe verbe care desemnează manifestarea sonoră a diverselor animale decât limba română[10].

[8] La ȘUȚU (*op. cit.*, p. 137), „păunul: țipă, țâpă, cântă, meaună”.

[9] Ca să completăm cu exemplele adăugate de Isidor, putem vedea că *grus* este considerat de dicționare un cuvânt onomatopeic (*cf. γέρανος, TLL, s.v. grus*: *ut allii dicunt, onomatopoeium nomen, i. de sono vocis factum*), nu însă și *milvus*, pus în legătură cu grecescul *μέλας* „negru”.

[10] Această afirmație se bazează pe informațiile pe care ni le oferă amintita lucrare a lui Serghie Șuțu. Fără inventarul acestuia, limba română ar apărea mult, mult mai săracă decât latina. Nici măcar un mare cărturar, clasicist și magistral mânuitor al cuvintelor, cum este Gheorghe Guțu, nu găsește traduceri potrivite și diferite pentru toate verbele prezente în pasajul lui Suetonius. Prin luarea în considerare a informațiilor oferite de lucrarea lui Serghie Șuțu se realizează un binevenit studiu contrastiv latino-român. Greu de tradus așa ceva într-o limbă străină, care oferă o „cămașă” fie mai strâmtă, fie mai largă decât româna sau latina. Același Serghie Șuțu, bazându-se pe acțiunea sonoră a porumbelului, prezintă situația cuvintelor onomatopoetice, doar teoretic cu motivare absolută: „Animalul dă tulpina cuvântului printr-un strigăt. Dintr-aceasta își formează apoi fiecare om cuvântul, după cum prinde cu urechea strigătul. Unuia i-a sunat ca *grun* și de aici și-a format verbul a *gruni*, altuia ca *grong* și de aici și-a format a *grongoi*, altora altfel (*gugu* > a *gugui*, a *guguli*, a *guguri*; *gungu* > a *gungăi*, a *gungui*, a *gungura*, a *gunguri; gurgu* > a *gurguni; gurlu* > a *gurlui; guru* > a *gurui*)”, Șuțu, *op. cit.*, p. 89.

https://biblioteca-digitala.ro

Vom urmări, așadar, onomatopeele-sunete scoase de animale în limba latină și un eventual sistem format de acestea, împreună cu numele animalelor respective și cu verbele care desemnează „limbajul" acestora.

A. NUME NEONOMATOPEICE

a) Animalele indo-europene

(1) Animale domestice

În primul rând, există categoria cuvintelor care denumesc animale cu nume foarte vechi în latină, moștenite din indo-europeană. Acestea nu par a avea legătură cu sunetele scoase de animalele respective, fie ele domestice sau sălbatice. În această categorie s-ar înscrie:

– *bos* (și *taurus*, dar probabil nu și *bos femina* și *vacca* ori *vitellus*[11]), a cărui prestație acustică este redată prin *mugire* (gr. *μύζω*), care ne conduce la o onomatopee: *mu!*. Din *Thesaurus linguae Latinae* aflăm că *mu* este „syllaba onomatopoetică": *Testatur inter interiectionibus ... addit pro muttire afferent mu adhuc in consuetudine est, unde mugire dicimus ... Vox in sermone familiari quasi pro minimo vocabulo posita*...[12];

– *ovis* (poate și *agnus,* nu și *ovis mas, aries* și *vervex*) are ca manifestare vocală *balare* / *belare* (*cf.* lat. *bee!*, gr. *βῆ βῆ!* sau *βᾶ!* „behăitul oilor" (rom. *behehe!*), având, poate, aceeași bază **bal-*, ca *balbus, balbare, balbut(t)ire*; berbecilor le este propriu *blaterare,* iar mieilor, poate, *bebare*, ca iezilor[13];

– *capra* (și *caper femina,* nu și *caper, hircus* și *haedus*), cu manifestarea acustică proprie tot *balare* / *belare*, analizat mai sus; țapului (*hircus,* probabil și *caper*) îi este proprie exprimarea prin verbul *miccire, vox onomatopoetica ut gr. μήκᾶσθαι 'miccire, balare'* (*TLL, micco s.v.*) iar iedului (*haedus*) – *bebare* (*vebare, vehare*, dar și *balare*)[14];

– *sus* (dar și *porcus,* poate și *porcellus*, nu și *scrofa*, nu și *verres*), care are ca manifestare sonoră *grun(d)ire*, ce presupune o bază onomatopeică **gru*, ca onomatopeea greacă *γρῦ!*, regăsită în cuvintele *γρύζω* și *γρύλλος* „purcel"; pentru masculul de prăsilă *verres* verbul este *quirritare*, evident onomatopeic; după părerea noastră, *grun(n)ire* reproduce grohăitul (rom. *groh!*), iar *quiritare* – guițatul (rom. *guiț!*), presupunând onomatopeea **qui-qui!*[15];

[11] Sunetele scoase de masculi sunt diferite de cele scoase de femele, ca și cele scoase de pui (*cf. porcorum grunnire, verris quirritare, arietum blatterare, ovium balare, hircorum miccire, haedorum bebare,* din textul de mai sus al lui Suetonius).

[12] Conform lui Serghie Șuțu (*op. cit.*, p. 92), „boul, vaca, bivolul, buhaiul (taurul), vițelul: mugește, rage, zbiară, boncăe (boncăne, se boncăne), boncăluiește, buhăluește, râncăește (roncăe), râncăluește, baune, orăcăe, se îmboroșcăe, se borișcăe, borâe, mehăe, behăește, răcnește, murgește (amurgește)".

[13] Conform lucrării lui Serghie Șuțu (*op. cit.*, p. 101), „oaia: zbiară, behăește (behăhăește), mehăe, mucucurează, orăcăe, se dăulește etc.".

[14] La Serghie Șuțu (*op. cit.*, p. 103), „capra, țapul, căprioara: zbiară, behăește, mehăește, mechecherează, mecăcăește, mucucurează, becăește, orăcăe, brehăește etc.".

[15] Șuțu (*op. cit.*, p. 115) spune că „porcul: grohăește (grohăe, grofăește), guiță, coviță (covițăe), gurlue, gârâe etc."

https://biblioteca-digitala.ro

– *equus* (*și admisarius*, poate și *equa*, nu și *equulus*), care se manifestă verbal prin *hinnire*, cuvânt considerat de dicționare drept onomatopeic, presupunând o onomatopee **hi(n) hi(n)!* (*cf.* rom. *mi-ho-ho!* și *a mihoti*[16]);

– *canis* se manifestă sonor prin mai multe verbe: *ululare, latrare, baubare, garrire (gannire), hirrire, nictare*; cele mai frecvente verbe sunt primele trei; onomatopeicul *ululare* (*cf.* derivatul *ulula* „cucuvea") are drept bază, conform lui de Vaan, un **ul* sau **ulul*, care reproduce urletul, bază regăsită și în verbele grecești *ὑλέω* și *ὑλακτέω*; *latrare* este considerat de dicționare drept o formație onomatopeică, cu corespondente în limbile slave, baltice și în albaneză, nu și în greacă; *baubari* / *baubare* este o formație onomatopeică cu reduplicare, care pleacă de la o bază ce se regăsește în onomatopeea greacă *βαύ!*, rom. *bau-bau!, ham-ham!*, la fel ca verbele *βαύβύζω* și *βαΰζω*, rom. *a hămăi*; ca și *latrare*, reproduce lătratul; cum câinele urlă, latră, dar și mârâie (***garr**ire, **hirr**ire*), chefnește, țâhnește, scâncește și schelălăie (***nict**are*), a fost nevoie și de alte verbe onomatopeice[17]; puiul (*catulus*) însă, în primul rând, (s)cheaună, (s)chelălăie (***glatt**ire*), verb onomatopeic, așa cum o arată toate dicționarele.

(2) Animale sălbatice

O recoltă foarte mică:

– *lupus* are drept manifestare sonoră verbul *ululare*, onomatopeic analizat mai sus[18];

– *vulpis*, un soi de câine, este caracterizată prin lătratul mârâit (***gan**nire, cf. canis*)[19];

– *ursus* se exprimă prin verbul ***unc**are*, din grecescul *ὀνκάομαι*; putem presupune că, în vechime, a putut exista un verb onomatopoetic bazat pe o formație de tip *mor-mor!*, existent în rom. *a mormăi*, fr. *marmonner*[20];

– *mus* are drept manifestare sonoră ***mint**rire* sau *pipitare*, ambele verbe onomatopeice; pe aceleași baze onomatopeice sunt construite și verbele *minur(r)ire* și *pipire, pipare, pipiare*, cu referire la păsări; am putea deduce de aici că românescul *chiț-chiț!* ar suna în latină **mint-mint!*[21];

– *rana*[22] are drept manifestare sonoră ***coax**are*, neîndoios verb onomatopeic; onomatopeea latină (*coax!*), deși pare a nu exista, este atestată în texte

[16] La Serghie ȘUȚU (*op. cit.*, p. 98), „calul: nechează, rânchează, ninchează, mihoe, mihohoește, mihotește, forăește, fornăește, sforăește, fornăește, sforăe, hohonește, hohotește, horcăne, huhurează, strănută etc.".

[17] În lucrarea lui ȘUȚU (*op. cit.*, p. 104), „cânele: latră, bate, hămăește, zăpăește, urlă, hârâe, mârâe, schiaună, schiolălăe etc.".

[18] În studiul lui ȘUȚU (*op. cit.*, p. 115), „lupul: urlă, mârâe, latră, scheaună, baună, haule etc.".

[19] ȘUȚU (*op. cit.*, pp. 116–117) spune despre vulpe că „latră, bate, hămăește, chilălăește, scâncește etc., ca și cânele". La acestea se adaugă: brehăește, căone, chehnește, chențăe, chihăește, chihăinește, hăunește, țăhăește, țihnește, țipă, se vaetă.

[20] La Șuțu (*op. cit.*, p. 117), „ursul: morăe, mornăe, mormă(n)e, mormâcă, bombă(n)e, zbiară, răcnește, orăcăe, boră, bombone, brumăe etc.".

[21] În română, conform lucrării lui ȘUȚU (*op. cit.*, p. 129), „guzganul: chitcâește", iar „șoarecele: țiție (țâțâe), chițăe, țipă etc." (guiță, pierțăne).

[22] Cuvânt onomatopeic, construit pe o bază „*rā*", cu sensul „a rage", conform lui Michiel de VAAN, posibil aceeași din *rancare* (*raccare*), dar și din *ragere*.

https://biblioteca-digitala.ro

neliterare[23]; totodată o avem atestată și pe cea grecească, identică: *κοάξ!, βρεκεκὲξ κοὰξ κοάξ!* (*cf.* rom. *oac-oac!*);

– *serpens* se manifestă auditiv prin *sibilare*, verb expresiv (*cf. siflare*).

b) Animalele de împrumut

Situația numelor animalelor cunoscute mai târziu, de obicei împrumuturi din alte limbi, este asemănătoare celei a animalelor cu nume indo-europene. Latina a preluat numele și a creat verbul; la bază stă sunetul scos de animal:

– *leo* rage (*rugire*) sau mârâie (***frem**ere*); lat. ***ru**gire* este un verb expresiv, format pe o bază *ru-*, regăsită și în alte cuvinte care redau sunete: *rumor, rudere, (e)rugo,* gr. *ῥώχω*; la fel și *fremere*, *cf.* gr. *βρέμω*, cu aplicare la tunet;

– *tigris rancat* „hârâie” (***ranc**are*), verb onomatopeic conform dicționarelor;

– *pantera* se manifestă sonor prin ***cau**rire*, considerat verb onomatopeic;

– *camelus*, a cărui expresie sonoră este redată prin verbul *blaterare*, cu baza onomatopeică *bla-* / *bal-*, discutată mai sus (*cf. balbus, balbare, bambalo, βαμβάζω* „a produce un sunet nearticulat”); a se vedea Nonnos, citat în *TLL*, *blatis et blateras, confingis aut incondite et inaniter loqueris, ut a balatu*;

– *elephas* se exprimă vocal prin sunetele exprimate de verbul *barrire*, verb considerat de dicționare onomatopeic; pe acest *barrire*, mai târziu s-a creat alt nume al elefantului, *barrio*;

– *lepus*, cu nume mediteraneean, *vagit* „scâncește” (***vag**ire*), ca bebelușii, termen expresiv, cum afirmă dicționarele (*cf. vah!, vapulo*)[24];

– *asinus* are tot nume mediteranean, de împrumut; expresia sa sonoră este redată de verbele *rugire* (analizat mai sus), dar și *rudire* și *oncare*, preluat din greacă (*cf. ὀγχάομαι* și *ὄγχος*)[25].

B. NUME ONOMATOPEICE

a) Serii defective

Aceste nume, în majoritatea lor, dacă nu toate, sunt nume de păsări. Cele mai multe sunt, cum e și firesc, păsări sălbatice. Există totuși, probabil, și două păsări domestice: *gallus* și *gallina*.

[23] *Cf. TLL, s.v. cra*: PRISC. gramm., II 5, 15 *aliae autem sunt voces, quae quamvis scribantur, tamen inarticulatae dicuntur, cum nihil significent, ut ‘coax’ ‘cra’* ... GRAMM. suppl. 221, 7 *vox ranarum et corvorum ut ‘coax’ ‘cra’.*

[24] Tot din dicționare aflăm că verbul poate avea drept subiect și iedul sau porcul, sunetul presupus de acesta fiind destul de vag. La ȘUȚU (*op. cit.*, p. 119), „iepurele: mecăește (mecănește), măcăește, miercăește (miercănește), smercă(n)e, miorcăește, forcăește, zbiară, guiță, țipă, pufnește”.

[25] La Serghie ȘUȚU (*op. cit.*, p. 101), „măgarul: zbiară, rage, mugește, orăcăe, nechează, răcnește”. Se poate observa că măgarul nu are o *vox* proprie, activitatea sa vocală fiind redată prin verbe proprii altor animale. Poate așa se explică și situația din latină.

https://biblioteca-digitala.ro

Am văzut mai sus că numele *gallus*, cu derivatul *gallina* se presupune a fi format pe radicalul **cal-*, din *calator* „crainic" și grecescul *καλέω* „a chema, a striga"; cântecul cocoșului este redat de onomatopeea *coco coco!*, de unde, la un moment dat, s-a format un alt nume al cocoșului, *cocus*; verbul corespunzător este însă *cucurrire*, format pe o altă bază onomatopeică, *cucurru!*; nu există un nume **cucurrus*, în schimb, în oscă, cocoșul se numește *cicirrus*[26], care ar presupune un verb **cicirire* și o interjecție **cici!* sau **cicirru!*, presupusă și de termenii greceşti *κίκιρος*: *ἀλεκτρύων* și *κίκκα* (*ἀλεκτρίς, κίκκος*)[27]; sunetele scoase de găină, cu referire la activitățile acesteia și la momentul în care se ouă, sunt redate de verbele *crispire, cacillare, pipare*; *crispire* și *cacillare* sunt verbe onomatopeice, reproducând sunetele scoase de găină când este sătulă, cârcâitul (rom. *cârc!*), când se află în primejdie, cârâitul (rom. *cârrr!*) sau chiorăitul (rom. *chior!, chiorc!*), înainte și după depunerea oului, cotcodăcitul (rom. *cot-cot!, cot-co-dac!*, n.gr. *κόττα*), ori sunetele scoase de găina cu pui, de cloșcă, cloncănitul (rom. *clonc-clonc!*); *pipare* este expresia vocală curentă a acestei păsări, cu o bază onomatopeică cu reduplicație, *pi-p!*, reprezentată din abundență în limbile indo-europene (rom. *piu-piu!*)[28].

Observăm că asemenea nume realizează s e r i i d e f e c t i v e (latină-latină).

b) Serii complementare

De cele mai multe ori, latina nu are onomatopeele care redau sunetele animalelor, acestea fiind furnizate, în cele mai multe cazuri, de greacă. Apar, astfel, s e r i i c o m p l e m e n t a r e (latină-greacă), situație întâlnită în cazul numelor de păsări sălbatice:

– *cuculus*, ca și verbul corespunzător *cuculare*, se bazează pe o onomatopee care, pentru latină, nu s-a păstrat, în vreme ce greaca are *κόκκυ!* (rom. *cucu!*), cu disimilare, și substantivul *κόκκυξ*[29];

– *cicuma* (*cf.* numele gr. *κικάβη*, rom. *cucuvea*, dar și gr. *κικυμίς, κίκυμος*), alt nume pentru *ulula* sau *noctua,* a cărei expresie verbală este realizată de *cucubire*, își completează seria cu onomatopeea grecească *κικαβαύ!*, rom. *cucuv(e)au! cucouveau! hi! hi! hi!*[30]; așadar, conform acestui sistem, am putea reconstitui onomatopeea latinească ce reproduce sunetul scos de cucuvea, drept **cicumau, *cucubau*; nu întâmplător un nume regional al acestei păsări este *chiuică* „pasărea care chiuie"; un alt nume românesc al cucuvelei este *huhurez*, construit, fără îndoială pe onomatopeea *hu! hu! hu"* sau *hi! hi! hi!*[31];

[26] Informațiile sunt furnizate de către J. ANDRÉ, *Les noms à redoublement en latin*, Paris, Klincksieck, 1978, p. 33. După ȘUȚU (*op. cit.*, p. 126), „cucoșul cântă *câtcâriga*", „cucoșul: cântă, cotcodăcește, câtcârăgește, câtcâește, cârâe, chiorăe, cârcâe etc." Onomatopeea este *cucurigu!* (*câtcâriga!, câcâriga!, cucuriga!, cutcuriga!*).

[27] A se vedea formele pe care le poate avea cântecul cocoșului în diverse limbi: URL: [https://ro.wikipedia.org/wiki/Onomatopee].

[28] La ȘUȚU (*op. cit.*, p. 122), „găina: cotcodăcește (câtcârâgește, cutcudățește, cătcădăcește, etc.), cârcâe, cârâe, cloncă(n)ește, câtcârăe, chiorăe, cântă etc.".

[29] În lucrarea *Strigătele animalelor*, p. 145, „cucul: cântă".

[30] *Cf.* URL: [https://www.libertatea.ro/stiri/cucuveaua-pasarea-mortii-sau-vietii-1578225]: „În popor se spune că atunci când vine la fereastră și strigă: « cucuveau, cucuoveau! Hi, hi, hi! » se va naşte un copil".

[31] În lucrarea lui ȘUȚU (*op. cit.*, p. 146), „cucovica (cuco-delca, cucuvaia, prigorea): cântă, se vaetă, țivlește"; huhurezul (ciurezul, ciuhurezul): cântă, huhurează, huhue".

https://biblioteca-digitala.ro

– *bubo* (*bufo*), cu verbul corespunzător onomatopeic *bubare* „a buhăi”, nu cunoaște onomatopee nici în latină, nici în greacă, dar aceasta (un presupus **bu-bu!, cf.* rom. *bu-hu-hu!*) se poate ușor deduce din cuvintele latine și din numele corespunzător din greacă, *βῦζα, βύας*[32].

Am putea astfel reconstitui onomatopeea având un termen în greacă (nume sau verb, nu neapărat onomatopee), dar și fără vreun element grecesc:

– *upupa* nu beneficiază de verb corespunzător, dar termenul poate fi comparat cu numele grecesc *ἔποπ-ξ* și onomatopeea *ἐποποὶ ποποὶ ποὶ ποί!*, putând astfel reconstitui o onomatopee latinească **u-pu-pu!*, **pu-pu* (*cf.* rom. *pu-pu-pu!*); nu putem să nu ne gândim la vorbele cu care-l blagoslovea mama pe Nică al lui Ștefan a Petrei: „iar vrei să te pupe cucul armenesc și să te spurce, de să nu-ți meargă bine toată ziua?” Cum o suna oare acest „a pupa” în latină? Nu cumva **upupare*?[33];

– *pipio*, din verbul onomatopeic *pipire, pipare, pipiare, pipitare,* cu reduplicare, credem că presupune o onomatopee **pi-pi!* (rom. *piu-piu!*)[34].

3. ÎN LOC DE CONCLUZII

Din studierea acestor exemple, ca și a citatului din Suetonius, se poate observa cu ușurință că există verbe specifice unui singur animal, dar și verbe care desemnează acțiuni sonore comune mai multor animale ori animalelor și omului. Situația, identică și în română, este explicată astfel de către Serghie Șuțu: „ele (cuvintele expresive *n.n.*) sunt și o necesitate a limbei, căci nu s-a putut zice de toate animalele că *strigă, cântă, răcnesc*; era necesară o diferențiere, o deosebire între strigătele animalelor, iar calea cea mai ușoară la aflarea cuvintelor trebuincioase era formarea de onomatopee; astfel s-a zis despre un animal că *gâgăe*, despre altul că *măcăe*, *ocăe* etc.”. Gâgâitul este specific gâștei și în latină și este redat prin verbul ***glic**cire*, formație onomatopeică (ca și ***gloc**cire*), aplicabil doar acestei păsări[35], așa cum *te**tris**sitare* este aplicabil doar raței[36]. Nu același lucru putem spune despre verbe precum *pipire, pipiare,* aplicabile păsărilor (piuit și croncănit), dar și omului, desemnând plânsul, așa cum este și analizatul *vagire*.

Credem că, în cadrul regnului animal, traseele au fost de la cunoscut la necunoscut sau la mai puțin cunoscut, respectiv de la animale domestice la cele sălbatice, de la cele obișnuite la cele exotice, de la patrupede la păsări sau chiar alte genuri. Așa s-ar explica extinderea verbului *rugire* de la măgarul domestic la sălbaticul cerb, apoi la exoticul leu, a verbului *ululare* de la domesticul câine la lupul cel sălbatic, ambele patrupede, mamifere, și apoi la o pasăre, cucuveaua, a verbului *gannire* de la câinele domestic la sălbatica vulpe, dar și la broască, din neamul batracienilor, a verbului *blatterare* de la

[32] La Șuțu (*op. cit.*, p. 146), „bufnița (buha): cântă, strigă, bufăește, buhăe, buhue”.

[33] La Șuțu (*op. cit.*, p. 147), „pupăza: cântă, pupăe, pupue, face (cântă) pu-pu-pu”.

[34] În română, aflăm de la Șuțu (*op. cit.,* p. 137), puii tuturor păsărilor, „piscue (chiscue), piue (chiue) ... pione, țipă”.

[35] În lucrarea lui Șuțu (*op. cit.*, p. 123), „gâsca: gâgăește (găgăește), gârâe, gârgâe, dârtăe, fâsăe, fifie etc.”. Bobocii de gâscă „fifiesc ... fifăe ... Cuvântul e format din onomatopea *fi-fi* (*fâ-fâ*)”.

[36] În privința acestor verbe, româna pare să fie mai grijulie, posedând verbele *a gâgâi* și *a măcăni* (bazate pe onomatopeele *ga-ga!*, respectiv *mac-mac!*, în vreme ce franceza oferă *jargonner [en parl. des oies]*, respectiv *caqueter [canards]*. La Șuțu (*op. cit.*, pp. 132–133), „rața: măcăește (măcănește), ocăește (ocăcăește), hăcăește, răcăește, orăcăește etc.”. Pentru rață, este recunoscută și o onomatopee *hăc-hăc!, hâc-hâc!*, folosită și pentru oamenii bătrâni, care *hâcâesc* (*tușesc*).

https://biblioteca-digitala.ro

domesticul berbec la cămila mai puțin domestică, dar și la broască, dacă nu cumva, inițial, de la om la berbec și, apoi, la celelalte[37]. O bază onomatopeică ce redă sunete nearticulate, indistincte este aptă să exprime mai multe feluri de *voces,* ale unor animale din soiuri foarte diferite, ba chiar și umane (a se vedea baza *bla-/bal-/bel-*, ce exprimă bâlbâiala, dar și diverse soiuri de behăit și orăcăit). Cu siguranță, nu întâmplător, în latină, iepurele *miorcăește* ca un prunc, în vreme ce, în română, bătrânii *hăcăesc* ca rațele. Sunt acele categorii de ființe cu o bază de articulație defectuoasă sau inexistentă. Pe acest teren sonor se întâlnește animalicul și omenescul.

Toate formele discutate au plecat de la sunetul scos de animale, redat, în măsura posibilului, de onomatopee. Autorii latini s-au străduit să redea aceste onomatopee (puține folosite în texte, și mai puține păstrate până în zilele noastre și inventariate de dicționare), iar noi ne-am străduit să le reconstituim, grație unor sisteme lingvistice ce par să funcționeze pretutindeni în latină[38]. N-ar fi exclus ca, pe viitor, să se găsească, în texte latinești încă necunoscute sau insuficient analizate, unele dintre onomatopeele reconstituite aici.

BIBLIOGRAFIE

ANDRÉ, Jacques, *Les mots à redoublement en latin,* Paris, Klincksiek, 1978 = 1946;

BECHET, Florica, *Lexicologie semantică latină*, București, Editura Universității din București, 2008;

—, „Cuvinte latinești motivate (sunete evaluative)", în *Études romanes dédiées à Maria Iliescu – Analele Universității din Craiova,* Seria „Langues et Littératures Romanes", Craiova, Editura Universitaria, 1998, p. 50–57;

—, *Numele verbale în -wo- şi statutul lor în latina lui Tacit,* în *Analele Universităţii din Craiova,* seria: Ştiinţe filologice, anul X, 1982, pp. 85–90;

BIVILLE, Frédérique, „*Et tu cum esses capo, coco coco* (Pétr.59,2). Métaphores et onomatopées animalières dans le *Satiricon* 57–59", în *Latomus* 55 (1996), p. 855–862;

—, „*Ciconiarum crotolare* (Suétone ; *Frag.* p. 151), ou les dénominations du cri de la cigogne en latin); *in Revue de Philologie* (1983), p. 59–65;

CIZEK, Alexandru-Nicolae, „La place de *voces animantium* dans les écrits grammaticaux et poétiques antiques et médiolatins", în *Querite primum regnum Dei. Sborník príspevku k pocte Jany Nechutové*, Krmícková, Helena; Pumprová, Anna; Ružicková, Dana; Brno, Švanda Libor [Publi.], 2006, p. 181–190;

DE VAAN, Michiel, *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, Leiden–Boston, Brill, 2008;

GAFFIOT Félix, *Le grand Gaffiot. Dictionnaire latin-français. Nouvelle édition revue et augmetée sous la direction de Pierre Flobert,* Paris, Hachette, 2000;

FOURNIER, Sophie, *Onomatopées & interjections*, Paris, Éditions France Loisirs, 2003;

GUȚU, Gheorghe, *Dicționar latin-român*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983;

ȘUȚU, Serghie, „Strigătele animalelor (Studiu lexicografic)", în *Dacoromania. Buletinul „Muzeului Limbei Române*, II, p. 85, Cluj-Napoca, Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul", 1921–1922, consultată în baza de date „Diacronia", http: [https://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A14637], august 2021.

[37] *Cf. TLL s.v. blaterare*: PAVL. FEST. P. *34 blatterare est stulte praecupide loqui, quod a Graeco originem ducit* ... NON. p. 44 *blatis et blateras, confingis aut incondite et insaniter loqueris, ut a balatu*.

[38] Studiind materialele necesare pentru acest articol, am descoperit câteva onomatopee latine de a căror existență nu aveam habar, dar și unele onomatopee românești, pe care nu le cunoșteam sau pe care le bănuiam, dar nu știam că au căpătat formă literară sau măcar formă scrisă. Între acestea, primul loc îl ocupă strigătul cucuvelei.

https://biblioteca-digitala.ro